

מקורות השירה הבדואית [צילום: שרה קלאט/פלאש 90]

שירת מחאה בדואית

שירת המחאה והביקורת של הבדואים בנגב. קובץ חדש: "הלעג והתוכחה" (עורך: פרופ' קובי פלד). בשולי מאמרו הוסיף החוקר תעתיק פונמי של עשרות השירים הנבחרים ששימשו את החוקרים בקובץ במאמריהם

NI חנינא פורת | יומני בלוגרים | תגובות

פתח

רוב האזרחים המתגוררים בנגב נתקלים בחיי היום-יום בבדואים שהשתלבו בחיי המסחר, התחבורה, הרוקחות ועוד, בעיר. השפה הערבית שהם מדברים ביניהם נשמעת לנו בלתי מובנת, אחידה, ופונקציונאלית ומשלבת בתוכה הרבה מילים בעברית. קובץ המאמרים שייסקר להלן, מאפשר לנו להכיר את הלהג הבדואי בנגב שהיה נהוג משלהי התקופה העות'מנית ועד שנות השמונים של המאה העשרים. מתברר להפתעת כולנו, שהשפה "הבדואית" הכילה רבדים רבים והמפתיע ביותר - רובד "השירה בעל-פה", שהשתמשה במילים גבוהות ולא חששה לטפל. כלומר, לבקר את המנהיגות בכל הנושאים החברתיים-תרבותיים של השבטים.

יתר על כן, מרגע שהבנתי כי הקובץ לא יכול היה לצאת לאור ללא עבודת האיסוף, הרישום והתרגום הקפדנית של השירים הבדואים כולל פירושים בעברית של ששון בר-צבי ז"ל, חשתי חובה לעיין בו ולשתף את עוקבי. בשנת 2015 כתבתי ספר בשם "המוכתרים העבריים בנגב" והרחבתי שם על תפקידיו הרבים של בר-צבי בנגב. ואילו עתה, עם קריאת הקובץ, גילתי את התחומים והמישורים הרבים שלא נחשפתי להם בעבר.

בעבר, שמעתי על עבודת בר-צבי בתחום ההיסטוריה היישובית של הנגב, בתחומי המודיעין והממשל הצבאי ופועלו בעירית באר שבע אך לא הייתי מודע למפעל הענקי של רישום, תרגום וביאור של "השירה הבדואית" כולל סיפורים ופגמים שאסף בר-צבי בעבודת נמלים ולאורך שנים רבות. האוסף אם כן, על מאמריו המגוונים, משמש "מזכרת מדעית-עממית" לפועלו של בר-צבי בתחום בלתי מוכר זה. בעתיד, לאחר פרסום הקובץ, ימצאו עוד ועוד חוקרים אשר ימשיכו לעסוק ולגלות את המכונים שנתרו בגנזך של בר-צבי.

הקובץ אף יצא לאור בצורה מושכת: העטיפה עוצבה בידי ספי סיני, במערכת האקדמית מטעם "ספרית אסיף" חברו פרופ' אבי בראלי, פרופ' גדעון כ"ץ, פרופ' אריה ספוזניק ופרופ' עופר שיף. בעריכת הלשון עסקו - קרן גליקליך, רחל לב-הר וטל נווה. את ניהול הפרויקט וההבאה לדפוס של המאמרים, הפקידו החוקרים בידי סמדר רוטמן.

[מלאכת הקובץ](#)

תרגום לעברית ותעתיק לערבית באותיות עבריות ולטיניות [צילום: Pixabay]

בשורה הראשונה יושב המשורר האוחז ומנגן "ברבבה", לידו יושב מאזין לשיר אשר מחזיק רובה לרגליו ובקצה השורה, בדואי מבוגר יותר המעשן בנרגילה

...

הספר האלבומי החדש שבעריכת קובי פלד (מזרחן, אדריכל ואיש סגל במכון בן-גוריון), מעוצב כאוסף שירים והגיגים ושונה מעיצובו של ספר מחקר. בכריכה הקדמית ניתן שמו המלא של הקובץ - "הלעג והתוכחה" כאשר את שער הפתיחה מכסה צילום מרהיב של חבורת בדואים היישובים בכניסה לאוהל.

בשורה הראשונה יושב המשורר האוחז ומנגן "ברבבה", לידו יושב מאזין לשיר אשר מחזיק רובה לרגליו ובקצה השורה, בדואי מבוגר יותר המעשן בנרגילה. מאחוריהם עומדים 2 גברים מבוגרים המאזינים לסיפור-שיר-נגינה. התמונה צולמה בעבר הירדן ולקוחה מאוסף מטסון. הקובץ הוקדש על דעת החוקרים לאנתרופולוג גדעון קרסל, חוקר פורץ דרך ובר-סמכא בחקר החברה הבדואית.

בשער האחורי ניתנו ארבעה פסקאות שנועדו להסביר בקיצור את משמעות השירה העממית הבדואית, באמצעות תרגום לעברית וניתוח הטקסטים על-ידי מספר חוקרים. כל זאת מסתמך על אוספיו החשובים של ששון בר-צבי ז"ל. נביא אם כן קצת מפסקאות אלו כדי להכניס את הקורא אל אוירת השירה העממית הבדואית.

"מקדמת דנא, הייתה השירה לערבים אוצר תרבות יקר ערך, צורת מבע נערצת, אמצעי תקשורת ותעמולה... השירה העממית הבדואית שנמסרה על פה מדור לדור, נגזזה מזיכרונם של בני השבטים... וכיום אך מתי מעט זוכרים משהו מאוצר בלום זה".

כאן מרחיב מעט העורך על דמותו של ששון בר-צבי ומונה את פועלו; ליקוט שירים, פתגמים, משלים וסיפורים בדואיים מרחבי הנגב. בר-צבי היה בעברו שומר שדות בקיבוץ "רביבים", בהמשך היה למוכתר הקיבוץ, ועסק בהבאת ידיעות ל"הגנה" ולצה"ל. יותר מאוחר שימש עד שנת 1966 כמושל הצבאי של הנגב, ובהמשך כפקיד בכיר בעיריית באר-שבע. עוד נאמר בדש הכריכה כי לאסופה זו נבחרו 43 שירי מחאה, מאבק וביקורת על מצבם הפוליטי-חברתי-תרבותי-כלכלי של הבדואים.

"שירים אלה מובאים כאן בתרגום לעברית ובתעתיק לערבית באותיות עבריות ולטיניות, וסביבם נטווה אריג מחקר הפורס שש נקודות מבט שונות זו מזו ומשלימות זו את זו... דבריה חדי הלשון של החברה השבטית, לא שבעו נחת ממצבה של חברתם, ובראייה מפוכחת עמדו בחרוזיהם על חולשתה הגדולה ותלו אותה יותר מכל במנהיגותם הנושלת". בכך מסתיים הפתיח בשער האחורי.

פתח-דבר, תודות ומבוא

בפתח דבר עומד קובי פלד העורך על החשיבות של ידיעת השפה הערבית החשובה כל כך לקיומנו הרצוף והשלו באזור

...

עוד לפני "פתח הדבר" מובא המוטו שרוחו מלווה את הקובץ: "השבח לאל, כבר נעשינו מודרניים ואיש הישר בעיניו יעשה". שורות אלה מובאות גם בערבית באותיות עבריות ועל החתום - המשורר הבדואי סלימאן אבן עדסיאן.

בפתח דבר עומד קובי פלד העורך על החשיבות של ידיעת השפה הערבית החשובה כל כך לקיומנו הרצוף והשלו באזור. הספר נועד, מדגיש העורך, לקרבנו אל חיייהם של הבדואים בנגב מבעד חרוזי משורריהם שבמילותיהם המדודות ביטאו את השקפת עולמם.

רשימת התודות לתורמים לקובץ היא ארוכה ומזכיר רק כמה מהם: ששון בר-צבי (1924 - 2012), לבנו פרופ' דודי בר-צבי, אשר העביר את האוסף לידי קבוצת החוקרים שכללה את א' בן-ישראל, א' ברכאת, א' גלילי, א' דגני, ח' יהל, ל' לביד, א' מינצקר, מ' שווארבה והעורך שנהנו מהסיוע של מכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות בשדה בוקר.

העורך מאבחן את מאפייניה של שירת הביקורת כענף מענפיה של השירה הבדואית. מן הסתם, בר-צבי סבר כי לאחר מות המשורר סלימאן עואד איבן

עדיסאן התרוקן הנגב ממשוררים. קצת מהמחקרים מוכיחים כי דרך ביטוי זו עדיין שרירה וקיימת. יתר על כן, רבע מיליון הבדואים החיים כיום בנגב, שכחו לדעת רבים אוצר לשוני זה ודומיו. נקבוצת החוקרים הדגישה שנושאייה של השירה הבדואית בנגב דומים לשירה שנוצרה באותה עת בסיני, בירדן, ובחצי אי-ערב.

השירה הביקורתית

גורל מר [צילום: דוד אלדן/לע"מ]

הישגים מרשימים

פלד מקדיש מקום נרחב לפועלו של ששון של בר-צבי בשדה התיעוד והתרגום של השירה בנגב שבזכות כישרונותיו ושקדנותו הצליח להגיע להישגים מרשימים בתחום זה כולל בחקר המשפט השבטי ובתחומים נוספים.

משנות השבעים ועד אמצע שנות השמונים, הקים בר-צבי גנזך עשיר של תרבותם הגוועת של הבדואים שהכיל שירים, פתגמים, תיאורי מנהגים, וסיפורי זיכרונות

...

שירה זו התמקדה בתרבותם החצי נודית של הבדואים, על אובדן כוחם ושליטתם בחבלי מגוריהם ובגורלם המר. בנגב, התמקדה הביקורת של המשוררים "בסוכני התנועה הציונית" (גואלי אדמות הנגב) ולאחר 1948 כלפי המנהל ש"גזל" מהם את קרקעותיהם ויותר מכל כלפי ראשי השבטים ששיתפו פעולה עם השלטון הישראלי.

פלד מקדיש מקום נרחב לפועלו של ששון של בר-צבי בשדה התיעוד והתרגום של השירה בנגב שבזכות כישרונותיו ושקדנותו הצליח להגיע להישגים מרשימים בתחום זה כולל בחקר המשפט השבטי ובתחומים נוספים. פלד מתאר את ילדותו של בר-צבי בירושלים כבן למשפחה שמוצאה מבצרה, עירק. בן 17 הצטרף להגנה ובן 18 היה לחבר בפלמ"ח.

כאיש הש"י נשלח ל"מצפה רביבים" שם פעל עד שנת 1947 בתחום זה שכונה "יחסו עם שכנו". לאחר שנהרג המוכתר אריה יחיאלי, הפך בר-צבי למוכתר רביבים ובמהלך המלחמה המשיך לספק ידיעות מודיעיניות להגנה ולצה"ל. כמומחה, השתלב במערך הממשל הצבאי בנגב ועמד בראשו בשנים האחרונות לקיומו. תחילה ניסה להכיר את אורחות חיי הבדואים ובהמשך נלכד גם בקסמה של שירתם.

משנות השבעים ועד אמצע שנות השמונים, הקים בר-צבי גנזך עשיר של תרבותם הגוועת של הבדואים שהכיל שירים, פתגמים, תיאורי מנהגים, וסיפורי זיכרונות. בשנות התשעים המשיך בהאזנה לשירה הבדואית ברדיו הירדני, רישומה, תיעתוקה ותרגומה לעברית. בין אלפי העמודים שצבר בגנזכו, ניתן לחוש כי מרכז עניינו היה בתיעוד היצירה הפואטית. בין השירים נמצאו גם כאלה המבקרים את מנהיגי הציונות ואת ראשי הממשל הצבאי אך כל זה ברמזים ובעדינות.

עוד הוסיף פלד על תרומתו של בר-צבי לקובץ ומסביר כי הערותיו של בר צבי הובאו ככתבן וכלשונו ורובן נועדו להבהיר לקורא העברי, מילים וביטויים בשירים, כולל אלה שנבחרו לקובץ זה. בצידן הובאו הערות לשון של הבלשן מוסה שווארבה. בקובץ אף שולבו תצלומים אחדים ממאות הצילומים שבר-צבי צילם ואסף כדי להוסיף לאריג הפואטי מחקרי משהו ממה שראו עיניו.

הערה להמשך קריאה: מובן שאין ביכולתו של פוסט זה לסקור את כל תשעת המאמרים שמכיל הקובץ ולפיכך בחרנו רק כמה מהם על-מנת להדגים את צביונה של שירת המחאה והביקורת של הבדואים בנגב.

בין מקום לאי מקום

קנקני הקפה [צילום: הרניק נתי/לע"מ]

אינם עוד

"היכן קומקומי הקפה? איפה ערמת משקע הקפה המושלך? בני החיל אנשי המעשה הטובים. אינם עוד, / ואת האהלים הרחבים, החליפו בצריפים. / הצדק זנח אותנו ופנה חברונה, / נעלם הצדק, והסוחרים בצדק מפסידים." //

תהליכי המודרניזציה וההיקבעות התחוללו בנגב בד-בבד עם ההידרדרות במעמדם הפוליטי והתודעתי של הבדואים שנעשו למיעוט מוחלש

...

ארנון בן-ישראל (גיאוגרף תרבותי העוסק בחינוך מבוסס-מקום ובחקר המרחב הבדואי), מסכם את מאמרו במשפט: "העדות המשפטית לכך, נמצאת במשפט המנהגי של הבדואים שלפיו תוקפה של הטריטוריאליזם תלוי ומותנה בפן החברתי". מכאן, ששם משפחה שבטי מוסיף כבוד לאדם ואילו שם משפחה גאוגרפי מעיד על פחיתות חברתית.

בן-ישראל זיהה בשירה הבדואית ביטוי לעוז רוח ונדיבות, שמירה על המנהגים, על הכבוד, ובעיקר כבוד האישה - והם שיוצרים לדעתו את "העל-מקום" האידאלי. כפי שעולה מאוסף בר-צבי מדגיש בן-ישראל, כי פרטים גאוגרפיים ייחודיים במרחב זכו לשמות וכינויים וכך חיברו את המרחב הגאוגרפי הבדואי לחברה ולתרבות.

תהליכי המודרניזציה וההיקבעות התחוללו בנגב בד-בבד עם ההידרדרות במעמדם הפוליטי והתודעתי של הבדואים שנעשו למיעוט מוחלש. מעמדה של השירה העממית ושל מחבריה הדרדר, והפכה לשירה משברית (החל מהשלטון העות'מני ועד לשנות השבעים במדינת ישראל). צירפנו לסקירה קצרה זו שיר שמובא במאמרו של בן-ישראל בצד ימין של העמוד:

"היכן קומקומי הקפה? איפה ערמת משקע הקפה המושלך? בני החיל אנשי המעשה הטובים. אינם עוד, / ואת האהלים הרחבים, החליפו בצריפים. / הצדק זנח אותנו ופנה חברונה, / נעלם הצדק, והסוחרים בצדק מפסידים." //

מצד שמאל, מול כל שורה בעברית, ניתן השיר בערבית באותיות עבריות מנוקדות. לקורא ולמבין ערבית, נשמעות מילות השירה כרוח קלה המתגלגלת

במדבר מתחת כנפי האוהל. רוח זאת מביאה בחשאי ערכי תלונה וביקורת.

ביקורת על דמות השיח'ים בשירה הבדואית

שינויים באורחות החיים [צילום: זולטן קלוגר/לע"מ]

קיימת הסכמה בין המשוררים כי מותו של שיח' חמאד אבו רביע - הינו בבחינת הודעה בדעיכת מוסד השיח'ים שהיטיבו, או לפחות ניסו, להגן על בני השבט

...

מאמרה של חבצלת יהל (חברת סגל אקדמי בכירה במכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות), מצביע על "הביקורת" שחלחלה בשירה הבדואית. נביא כאן מספר דוגמאות לכותרות של שירים אותם ניתחה הכותבת: 1. פניה למושל המחוז נגד שיח'ים שזנחו את המסורת ומכרו את קרקעות השבט ליהודים. 2. פנייה לאבן סעוד נגד שיח'ים המוכרים קרקעות ליהודים. 3. מנוסת שיח'ים (שהיו צריכים להוות דוגמה לאומץ והתנגדות) מפני צבא היהודים במלחמת 1948. 4. מינוי שיח'ים בתקופת ישראל שנעשה לא על-פי כישורים אלא בדרכים נלוזות. 5. שיח'ים אשר אינם דואגים למרעה שהוא הבסיס הקיומי לשבט. 6. אנשי מעלה שבט ובמטה השבטים המבקשים שוחד עבור טיפול בתלונות. 7. הסכמת המשוררים כי מותו של שיח' חמאד אבו רביע - הינו בבחינת הודעה בדעיכת מוסד השיח'ים שהיטיבו, או לפחות ניסו, להגן על בני השבט.

עם זאת, מאזנת החוקרת את תוכן שירי הביקורת ורואה בתופעת החלשות מוסד השיח'ים לא רק תוצאה של חוסר מוסריותם בבגידתם בערבים או בחוסר ניקיון כפיהם אלא בשינויים שהתחוללו באורחות החיים המשתקפים בשירים והם מבטאים את התמורות הכלליות שחלו בחברה הבדואית במגוון תחומי החיים.

מלחמות המזרע והשימון

"זה שאין לו מסורת אבות ולא נאקות ממליטות, מנין יבוא עושרו?"

...

אמיר גלילי, (מרצה במרכז עזריאלי במכון בן-גוריון) קובע במאמרו, על סמך שבעה שירים מאוסף בר-צבי, כי תפיסת המלחמה בעיני הבדואים היא קדם מודרנית. היא מבטאת מערכת ערכים - שרידות וקיום, יחסים חברתיים, כבוד, הגדרה עצמית ועוד. מן השירים עולה כי המלחמה היא הביטוי הצרופ של הקבוצה מחד-גיסא, וגם ביטוי למצבו של היחיד ברגעי אמת, של פחד, אווירת האבל וההרס בתום הקרב.

השירים מציגים את מושג "הכבוד" ו"הקבוצה" כחשובים ביותר. מסקנות אלו הוא מחדד בעת קריאת השיר "קנקן הקפה המוצב" מאוסף בר-צבי. בשיר מודגש שוב לדעת גלילי כי "הקבוצה" מחד-גיסא, היא שמגנה על הפרט אך מאידך לא תשרוד בלעדיו. בשירים בולטת התייחסות "הקבוצה" למנהיג בשעת מלחמה (עקיד). אם הוא אינו עומד בציפיות (הגנה, אומץ, השגת יתרונות של מרעה ומסחר) הוא זוכה מצד המשורר העממי לביקורת נוקבת.

עוד עולה בשירים מאוספו של בר צבי יחס המזלזל של הבדואים ליושבי הקבע וכן חשיבותן של הנשים בעת מלחמה בכל הנוגע לעידוד לוחמים, סיוע באיסוף השלל ועיצוב היחס לנופלים. גלילי מספר כי באחת מחוברות הפתגמים שבאוסף בר-צבי הוא מצא את האמרה הבדואית: "זה שאין לו מסורת אבות

ולא נאקות ממליטות, מנין יבוא עושרו?". אמרה המחזקת את התזה של גלילי. ארכיונו העשיר של בר-צבי הוא מרכיב חשוב בשמירת המסורת הבדואית, ועימו גם התקווה, המובעת בשירים רבים לנאקות ממליטות, ארץ פתוחה ומרעה שופע.

גלילי צירף למאמרו שני שירים קצרים העוסקים בדמותם של המנהיגים בתקופת התנגשויות אלימות בנגב בסוף המאה ה-19 והמבלעים ביקורת מרומזת: "הו ג'אביר, הדומה לכוכב קנופוס/ המאיר כל גיא/ חבל שאמך לא הביאה תאומים/ כשהרתה וילדה אותך.//"

והשיר השני: "הרוח מסור שלום לתראבין/ אמור: דודין הצטרף למערכה/ מלחמה שגרמו התראבין, / אבוי לכם מתוצאותיה.//".

שני שירים אלה מדגימים את העמדת המנהיגים וראשי השבטים הנלחמים במרכז השירה המקומית. גלילי נעזר ב-115 הערות שוליים שרובן נלקחו מהסברים (בעברית תקנית) שרשם בר-צבי לשירים ופתגמים בערבית שאסף לאורך השנים.

[מעמד האישה בשירה המדוקלמת](#)

שירה פוליטית וחברתית [צילום: מרק נוימן/לע"מ]

למרות הטאבו, ביטאה השירה הבדואית נושאים כמו מפגשים בין אוהבים או בחירת בעל שלא על-פי רצונם של ההורים

...

החוקרת ברכאת (מרצה במכללה האקדמית צפת), מסכמת את מאמרה על "השתקפות מעמד האישה בשירה הגברית המדוקלמת" ואומרת כי השירים הם הון תרבותי שמצד אחד מעצים את הערכים החברתיים ואת כללי המוסר ומשמר את יחסי הכוח ומצד שני, מאפשר לחתור נגדם.

אכן, רוב השירה היא אישית ואינטימית ונכתבה על-רקע רגשי. לצידה מצויה גם שירה פוליטית וחברתית חתרנית. בר-צבי שמע את השירים מפי גברים ובכל זאת הם מתארים את פעולותיהן היום-יומיות של הנשים בתקופת הנוודות למחצה. כך נשמע קולן של הנשים המבכות את מר גורלן.

למרות הטאבו, ביטאה השירה הבדואית נושאים כמו מפגשים בין אוהבים או בחירת בעל שלא על-פי רצונם של ההורים. השירה אף מבטאת את הימצאותן של נשים בהצטלבויות של צירי דיכוים רבים, אפילו בתוך קבוצתן. ברכאת טוענת כי שינוי בתפיסת מעמד האישה הבדואית התחיל בראשית המאה ה-20 ויתכן שבדור השני והשלישי, לאחר רכישת השכלה והשתלבות בעבודה מחוץ לבית, תמוטט ההיררכיה המקובלת שבט ותיבא להתערערותה בכל הנוגע למעמד האישה.

החוקרת נסמכת על שירים כדוגמת זה:

"מאז הלכה מכאן אהובתי ונסעה/לא ירדתי אל בארנו// ואתמול קרובי ורעי/אף היום, // לא הפסיקה עיני להזיל דמעות.//"

ועוד שיר לדוגמה:

"איני רוצה להינשא לזקן/ אינני רוצה אלא להישאר אצל אימי// אני רוצה את חלף (שם אהובה) מגן הגמלים/ בהתאסף הלוחמים ובהתכנסם לקראת יציאה לקרב.//"

כחוקרים אחרים בקובץ נזקקת ברכאת לפירושו המדויקים של בר-צבי ושל הבלשן מוסא שווארבה.

דמות הגבר בשירה הבדואית

צנועים במזונם ואכילתם [צילום: יעקב גפן/לע"מ]

הגברים מתוארים בשירה ככופרים, גרגרנים חלשים, רמאים, טיפשים, תאווי בצע ונהנתנים

...

אורי מינצקר, חוקר עצמאי, אנתרופולוג שערך מחקר רב שנים בקרב שבט הג'נאביב, קובע כי "מנייתוח השירים באוסף בר-צבי עולה כי לבדואים בתקופה הנידונה, היה אידיאל גברי ברור: הם (הגברים) גרו באהלים שהיו פתוחים לכל, היו נדיבים, חזקים, לא היססו להשתמש בכוחם רכבו על גבי נאקות וסוסות, יראו את אללה, נהגו לעלות לקברים, לא נשבעו לשווא, היו נבונים וגם צנועים במזונם ואכילתם". מול גבריות נוודית זו מציג מינצקר את תכונות הגבריות של הפלאח הכפרי. התכונות נחשבות לנחותות כמו למשל: שיש בהן סגירות בבית, קמצנות ואי שמירת צנעת הנשים.

הגברים הללו מתוארים בשירה ככופרים, גרגרנים חלשים, רמאים, טיפשים, תאווי בצע ונהנתנים. בר-צבי אסף את שירי המשוררים בני הדור הוותיק, שביכו את לכתו של אידיאל הגבריות הישן ואת השינוי שחל בהתנהגות "הגבר החדש", וראו בתהליך זה חוסר צדק משווע וחורבן חברתי ותרבותי.

החוקר מעיד כי בביקוריו הרבים בפזורה ובערי הקבע נוכח שמשינוי סוגי הגבריות נותרו עדיין סימנים בחיי ההווה. לדעת החוקר דגם התנהגות הגברי "הפלאחי" לא החליף במלואו את האידיאל הגברי שתואר במאמר זה ונושא דגם הגבריות הבדואית במאה ה-21 נותר מורכב ודורש חקירה נוספת.

על-מנת לערוך את ההשוואה בין סוגי הגבריות נסמך מינצקר על השירים מהאוסף של בר-צבי שנביא כאן 2 קטעים בלבד. הראשון המהלל את "הגבריות הנוודית למחצה (הישנה)":

"האל, אבקש ממך עשר משאלות/ לפיהן אלוה כתב את מנת חלקי// הראשונה: אוהל גדול ובו צל רב/ ועל ידו סוסות קשורות/ השנייה: שתבאנה אלינו החסונות שבנאקות/ מחלבן נגיש לאורח בכלי// השלישית: אישה בת חיל טובת מזג ונוהג/ שבראותה אורח - תרבה את המזון/ הרביעית: סייחה שתשיג...//"

השיר השני, מבליט את ההנגדה בין הגבר הנוודי לגבר, פלאח כפרי העלוב: "זה שבונה לעצמו צריף/ חוסך לעצמו ככיכר לחם/ ברצוני לומר, / כשהבית עשוי מחבית/ המשך בדרכך, אל תתעכב/ ארוחת הערב - תרנגולת/ התאורה - מנורת נפט/ והמכונות ממתינה למרוץ...//"

נספח בלשני - כלי עזר הכרחי להבנת השירה

החוקר משתמש במאמרו בתעתיק עברי כדי לקרב את השירה אל קוראים בעלי ידע בסיסי בלבד בערבית ובדיאלקטולוגיה

...

הבלשן מוסא שווארבה, איש חינוך וחבר סגל במכללה האקדמית לחינוך ע"ש קיי בבאר שבע, מנתח באופן מקצועי את התפתחות הלהג הייחודי של השפה הבדואית בנגב ובעקבות כך את דימוייה המרכזיים של השירה בעל-פה.

החוקר משתמש במאמרו בתעתיק עברי כדי לקרב את השירה אל קוראים בעלי ידע בסיסי בלבד בערבית ובדיאלקטולוגיה. בדרך זו הוא מציג אם כן את מיון

להגי הבדואים בצפון סיני; את מאפייני הלהגים הבדואיים בנגב; מעתקי העיצורים בשפה; הנחציות; צורן היידוע; הידמות והבדלות; העיצורים; התנועות; הטעמה; סיומת הנקבה; ציון העתיד; תארי הפועל ועוד.

למאמרו צירף הבלשן טבלה של תכונות לשון המשותפות ללהגים של מטות הבדואים בנגב (ת'הא, טלאם, עזאזמה, תראבין) ושל ההבדלים העיקריים ביניהן. בנוסף ערך החוקר "אגרון" מילים וביטויים שהשם כתוב בערבית באותיות עבריות (לפי סדר הא"ב) והפירוש בעברית של ימינו.

לדעתו, לשון השירים שבאוסף בר-צבי משקפת נאמנה את הניב הבדואי המדובר בנגב. בשולי מאמרו הוסיף החוקר תעתיק פונמי של עשרות השירים הנבחרים ששימשו את החוקרים בקובץ במאמריהם. אין ספק שזו תוספת חשובה למקצוענים המבקשים לבחון את הביטויים ולהגים המיוחדים בשירה הבדואית העממית בנגב.

אחרית דבר

בשירתו המחודשת של הצעיר נמשכת ביקורת מרומזת מחשש נחת זרועם של שליטים

בעיני בר-צבי וחוקרי הדור הוותיק "שירת המחאה והביקורת" מתה בשנות השמונים (עם מותו של סלימאן אבן עדיסאן) ותמה צורת פיוט זו. אולם מתברר לאחרונה כי, ארבעים שנה לאחר מכן, סוגת הביקורת והמחאה אומנם הסתיימה אך "חיה ונושמת" סוגת שירה בדואית בעל פה, הממשיכה להתקיים ואף לפרוח.

סוגה זו טרם תועדה ונחקרה וידיעותינו על אודותיה מצומצמות ביותר. דוגמה להמשך צמיחתה של סוגה זו אלה השירים שפורסמו ברשתות חברתיות וביוטיוב ועניינם חלוקת שבחים בשפה מליצית לא לראשי החמאס אלא לתועמלן בכיר של הזרוע הצבאית של הארגון המטיל אימה על היהודים (המוזכרים רק ברמז).

בשירתו המחודשת של הצעיר נמשכת ביקורת מרומזת מחשש נחת זרועם של שליטים. העורך מודה כי קיים קושי בקביעת התאריך בו נכתבו השירים שדוקלמו בפני בר-צבי אך אין ספק שעוצמת המחאה והביקורת בשירים גברה לאחר ייסוד באר-שבע בתחילת המאה ה-20 בידי הטורקים על-מנת לחזק שליטתם בשבטי הבדואים במרחב סיני והנגב.

העורך מספר על מפגש מרגש שנערך בשנת 2019 בביר הדאג' הסמוכה לרביבים (שם התחיל בר-צבי את איסוף השירים) בו נפגשה קבוצת החוקרים עם בנו וכדו של המשורר אבן עדיסאן, ורבים מהשבט ב"שיג" על מחצלות וקפה מהביל. היה זה ניסיון "לשחזר" את האירועים בהם רשם בר-צבי את השירים מפני המשוררים המדקלמים. השירה נשמעה דומה למה ששמע בר-צבי אך כללה גם קשיים לשוניים רבים.

מחד עורר המפגש התרגשות וזיכרונות ומאידך הוכיח כי מעט מאוד מהבדואים כיום בנגב מעוניינים במורשת פיוטית זו. במפגש השני הושמעו כמה שירים בליווי "הרבבה", הכינור החד מיתרי שהזכיר את הרוח המדברית והוסיף נופך מיוחד לזכרם של ששון בר-צבי היהודי, המשורר הבדואי אבן עדיסאן ועל האחוה ששררה אז, לפני יותר מארבעים שנה ששררה בנגב.

העורך דאג לשלב במאמרים וביניהם צילומים בשחור לבן ובצבע אשר כולם (חוץ מאחד) נעשו בידי ששון בר-צבי כחלק אינטגרלי של האוסף. כמו-כן ניתנה בשולי המאמרים רשימת השירים (כ-45) שהחוקרים נעזרו בהם תחת כותרות בעברית. בעמודים האחרונים של הקובץ אנו מתוודעים לשמו המלא של החוקר, תארו, פרסומו בעבר ובהווה, ואת קרבתו התרבותית-גאוגרפית לנושא הנידון.

לנגד עיני הסוקר עמדה מטרה מרכזית: חשיפת פן חבוי בלהג הבדואי בנגב הצפוני בעיקר וזאת באמצעות חשיפת הארכיון החשוב והבלעדי שיסד ששון בר-צבי במסירות ושקדנות אין קץ. משום כך, לא הצבנו בפני הקוראים את שאלת המחקר האמורה לנבוע מכל מאמר, ולכן פטורים אנו מתשובה בעניין האם יש כאן חידוש מחקרי ומהו.

השתדלנו לחשוף במילים שוות נפש את "השירה העממית" המצטיירת מתוך מאמרי החוקרים בקובץ המעניק כלי עזר בלשניים רבים על-מנת לפענח את "הביקורת" ו"המחאה" שהם נשוא העבודה. השאלה היחידה שנתרה - כיצד נהפוך חומרים אלה לזמינים עבור הסטודנטים והציבור. לעיון נוסף (ללא הפניות לחומרים באנגלית).

אוסף בר-צבי ש', ארכיון מכון בן-גוריון, אב"ג; בר-צבי ש', מסורת השיפוט של בדווי הנגב, 1991; בר-צבי ש', מסורות ואמונות, 1996; בר-צבי ש', משל סיפור ואגדה, 1998; בר-צבי ואחרים, קסם הקברים, 1998; מרקס ע', החברה הבדווית בנגב, 1974; שפר א', המוכתר בהתיישבות העובדת, 2008; פורת ח', מוכתרים העבריים בנגב, 2015; זיוון ז', יחסי יהודים ובדווים בשנות הארבעים והחמישים בנגב, 2017; זרובל י', מדבר, אי-חומה, 2023; קרסל ג', פרטיות לעומת שבטיות, 1976; ביילי י', התרבות הבדואית בתנ"ך, 2020; שווארבה מ', עבודת דוקטור, ירושלים, 2007; פלד ק', חלומה נורה, חיפה ותל אביב 2015; הופמן י', מצבי רוח, 2010.

חנינא פורת

גיאוגרף-היסטורי | דוא"ל | רשימות | מעקב

ד"ר אמריטוס במחלקה לגיאוגרפיה באוניברסיטת בן גוריון. פרסם עשרות מאמרים, כ-10 ספרים והיה חבר בצוותי מחקר אחרים. תחומי ההתמחות – התיישבות יהודית ורכישת קרקע בתקופה העותמנית והמנדטורית. מתמחה בבעיה הבדואית בהיבט היסטורי-גיאוגרפי; מוכתרים יהודיים בנגב; תמ"א הארצית לתקופותיה, ותוכניותיה לגבי הנגב. העיר באר שבע...וכל מה שנוגע לנגב בהיבטים אנושיים לתקופות השונות. מקפיד לפרסם בניזח כתבות זה מספר רב של שנים.

תאריך: 05/08/2025 | עודכן: 05/08/2025